

10. kapitel. *Ditte Menneskebarn*

Hvert Sekund fødes der en Menneskesjæl til Verden. Et nyt Lys tændes, en Stjerne der maaske skal brænde usædvanlig smukt, som i al Fald har sit eget, aldrig sete Spektrum. Et nyt Væsen, der maaske skal strø Genialitet, maaske Skønhed omkring sig, kysser Jorden; det aldrig sete bliver Kød og Blod. Intet Menneske er en Gentagelse af andre eller skal nogensinde selv gentages, hvert nyt Væsen ligner de Kometer, der kun én Gang i al Evighed rører Jordens Bane og en stakket Tid drager deres lysende Vej henover den – en Fosforesceren mellem to Evigheder af Mørke. Saa er der vel Glæde blandt Menneskene for hver nytændt Sjæl? om hans Vugge staar de vel med spørgende Øjne, undrende paa hvad denne ny vil bringe?

Ak, Mennesket er ingen Stjerne, som man vinder sig Berømmelse ved at opdage og indregistrere. Oftere er det en Snylter, der kommer bag paa fredelige, intet anende Folk og maa snyde sig til Verden – gennem en ni Maaneder lang Skærsild. Gud hjælpe det, om det oven i Købet ikke har Papiernerne i Orden.¹

”All världens goda människors bok”

I Martin Andersen Nexøarkiverne på Det Kongelige Bibliotek befinder der sig et læg med et halvt hundrede breve til forfatteren fra læsere i flere lande af *Ditte Menneskebarn*. Langt de fleste er takkebreve, mest fra kvinder, mange af dem skoleelever eller andre unge. Disse breve, som oftest er

Forsiderne af en udgave af Ditte Menneskebarn fra 1945.

overstrømmende udtryk for læsernes dybe rørelse, kunne være et foreløbigt svar på *Ditte Menneskebarn*'s afsluttende spørgsmål: ”Naaede hun at blødgøre Hjærter?” En 28-årig svensker skriver typisk, at han

vill tacka Eder för den underbare boken Ditte Människobarn. Även [selv] om jag använde alle orden, som finnas på världens alla språk så skulle jag inte kunna säga, vad den boken är mig kär. Den är inte bara Dittes bok, den är all världens goda människors bok. Tänk vad kärlek kan göra världen vacker [...].²

Ditte Menneskebarn

Ditte Menneskebarn skildrer en proletarpiges liv fra undfangelse til død. I første bog med undertitlen *En Barndom* (1917) følger vi Dittes første år, hvor hun som ’uægte’ barn vokser op hos sin bedstemor, senere hos moderen, stedfaderen og de mindre halvsøskende i ”Skadereden”. I anden bog, *Lillemor* (1919), flytter familien til et fiskerleje, hvor der hersker feudale tilstande under ’Kromandens’ diktatur. I tredje bog, *Syndefaldet* (1919), kommer Ditte efter sin konfirmation ud at tjene på en gård. Her gør husets unge søn hende gravid, og hun jages af pladsen. I fjerde bog, *Skærsilden* (1920) bliver Ditte først amme på en ’englefabrik’, hvor ’uægte’ børn vanrøgttes eller myrdes, senere tjenestepige hos skiftende herskaber i København. I femte og sidste bind, *Mod Stjærnerne* (1921), tilbringer hun sin sidste tid i en lejekaserne, hvor hun moderligt påtager sig ansvaret for mange forhutlede eksistenser, børn som voksne.

Gennem skildringen af Dittes korte og lidelsesfulde liv retter Nexø en glødende anklage mod et samfund, der ikke formår at værne om sine menneskelige ressourcer. I romanens slutning smelter socialt revolutionære og folkeligt religiøse toner sammen, så hovedpersonens tidlige død fremstår som et offer for alle fattige. Den værgeløse, selvopofrende Ditte er sin tids Jomfru Maria, ”Smertens Moder”.

Med *Ditte Menneskebarn* satte Nexø et monument over arbejderkvinden, som han tidligere havde sat det over den mandlige arbejder med *Pelle Erobreren*. Den folkelige passionshistorie om Ditte er imidlertid ingen optimistisk udviklingsroman, som *Pelle Erobreren* var det. Udbruddet af 1. Verdenskrig ligger imellem, tonen er mørkere, og der anvises ingen konkrete udveje af miseren. Grundtvigianismen, der forløste Nexø som ung, har veget pladsen for pietismen, som han i skikkelse af Luthersk Mission mødte tidligere i sit liv. Med litteraturhistorikeren Jørgen Elbeks ord:

[...] den ledende tanke [er] ikke længere [...] træet der vokser ind i himlen, men offerdøden som bærer vej for tusindårsriget. Hvis der før var lys over hans stil, kommer der nu glød i sproget.³

Aschehoug

Da Nexø i 1915 forlod Gyldendal i vrede, gik han til Fr. Ravns lille forlag. Imidlertid nåede dette forlag kun at udgive samlingen *Under Himmelen den Blaa* samt en andenudgave af romanen *Det bødes der for* –, inden forholdene dér blev Nexø for små.

I foråret 1916 søgte han i stedet samarbejde med det store norske forlag Aschehoug & Co., som siden

1914 også havde haft en dansk filial. Samarbejdet indledtes i 1917 med dette forlags udgivelse af *Ditte Menneskebarn*'s første bind, og det skulle komme til at vare frem til 1930.

Pelles søster

Ved fremkomsten af *Ditte Menneskebarn*'s første bind fremhævede Nexø sin nye romans karakter af kvindelig pendant til *Pelle Erobreren*.

–Det er, siger han, Pelles Søster, jeg her sender ud i Verden. Jeg tog i ”Pelle Erobreren” den nøgne Proletardreng op til Behandling inden for Literaturen, og Ditte Menneskebarn er det kvindelige Sidestykke hertil. Fra 9 Maaneder, før hun fødes, følger jeg hende, og det er min Hensigt at føre hende op paa samme Maade, som jeg gjorde det med Pelle. Første Bind, som nu udkommer, er egentlig en Ouverture til hele Værket, der vel kommer til at strække sig over hele fire Bind.

– Er Dittes Historie forsaavidt allerede nu færdig til Nedskrivning?

–Nej ingenlunde. Jeg har Følelsen af hendes Udviklingslinier, men der er i øvrigt ingen egentlig Planlæggelse. Stoffet skaber sig selv, efterhaanden som jeg kommer frem. Peter *Sabroe* opfordrede mig i sin Tid til at skrive det uægte Barns Historie eller Plejebarnets, og Motivet har jeg haft i mange Aar, men først i Sommer tog jeg fat paa Arbejdet [...].

–Det har, fortsætter Forfatteren, forsaavidt været vanskeligere for mig at komme i Gang med Ditte end med Pelle. Det menneskelige er vel altid det vigtigste, men ogsaa det generelle maa dog afspejle sig, og her er Talen altsaa om et lille Pige-barn, Proletar som Pelle, men af et andet Køn.⁴

Man skulle efter dette forvente, at *Ditte Menneskebarn* ville blive en dannelsesroman i lighed med *Pelle Erobreren*. Dog springer det i øjnene, at mens Nexø forud for nedskrivningen af *Pelle Erobreren* havde samlet stof til værket i tolv år, og mens han i forordet til første bind kunne fremlægge plan og disposition for alle værkets fire bind, der havde han i 1917 ingen tilsvarende færdig plan for Dittes videre skæbne. Heller ikke det nye værks endelige omfang kunne angives med nogen særlig præcision. ”Stoffet skaber sig selv, efterhaanden som jeg kommer frem.”

Dittes navn

Man leder derfor forgæves i Nexøarkiverne på Det Kongelige Bibliotek, hvis man søger efter tilsvarende omfattende materialesamlinger til *Ditte Menneskebarn*, som dem der findes til *Pelle Erobreren*. Men i et senere nedfældet, upubliceret notat hedder det:

Selve Skikkelsen Ditte har ikke noget levende Forbillede; og hvad Stoffet angaar, drejer det sig om meget lidt. En fattig Syerske paa Christianshavn fortalte mig engang – i 1897 – et Træk fra sin Barndom paa *Sandet* ved Arresø: Hun og hendes smaa Søskende sad ene om Lampen en Aften; de smaa kom til at vælte Lampen, og maatte sidde ene i Mørke, mens hun løb til Landhandleren for at købe en ny inden Forældrene kom hjem. Da Skillingerne ikke slog til, købte hun i sin Nød en Natpotte.

Dette lille Træk gav mig imidlertid baade Landskabet og Miljøet og Værkets Grundstemning. Alt øvrigt groede naturligt ud af dette Billede med de lamslaede Unger. Og saa af Temaets Idé naturligvis!⁵

Den pågældende episode ses i romanens første bind.⁶ Og den omtalte syerske er Nexøs svigerinde Ellen Christine Andersen, gift med broderen Georg. Hun var født i Kregme og opvokset ved Tibirke Sand – altså det landskab, hvor Ditte har sin barndom. Ellen Christine Andersen mente selv, at hun var modellen til Ditte, men havde i øvrigt ikke læst bogen.⁷

Men havde hun ikke stået model til Ditte, så kan hun dog meget vel have leveret Dittes døbenavn, som er Kristine. Det forekommer ganske vist kun to gange i romanen, men Ditte er hendes kælenavn.⁸ Og dét synes at stamme fra en legekammerat til Nexøs døtre af første ægteskab, en nabo i Espergærde. Pigen hed Emilie Westergaard, men blev kaldt Ditte. Hun fortalte senere:

Jeg husker en af de første gange, vi var der [i villa Gryet], han spurgte om mit navn: Ditte, sagde han, det er da et hundenavn, og jeg blev helt flov ved det, men han har jo dog brugt det som navn på romanen 'Ditte Menneskebarn'.⁹

De svigtede kvinder

Ditte Menneskebarn har ikke noget af *Pelle Erobreren*'s optimisme og kampgejst med sig. Den lyse syntese af grundtvigianisme, anarkisme og socialisme er væk. Dialektikken mellem de mandlige og kvindelige egenskaber i samfundet såvel som i den enkelte har fortonet sig. Verdenskrigens udbrud, Anden Internationale sammenbrud og arbejderbevægelsens splittelse ligger imellem.

I det første, Nexø skrev efter Verdenskrigens udbrud, ”Ravnene”, lod han en dansk husmandskones gråd illustrere krigens gru. Under og efter Verdens-

krigen skrev han adskillige artikler og fortællinger med de tyske krigsenker som motiv. Og med disse skildringer af forladte og svigtede kvinder vendte han tematisk tilbage til sin debut, artiklen ”St. Hansaften paa Bornholm”. Stoffet herfra genbruges i *Pelle Erobreren*, hvor det om de syngende piger hedder, at de ”var ladt i Stikken af Svirekarle og Slagsbrødre”.¹⁰

Nu kom han med et helt romanværk om en svigtet og udnyttet kvinde. Det kunne ikke bygge videre på *Pelle Erobreren*'s positive syntese mellem de erobrende og de opretholdende kræfter. I stedet demonstrerer det de tragiske følger af en *manglende* syntese mellem disse kræfter. Som i ungdomsforfatterskabet fremstilles mændene – med Lars Peter-skikkelsen som delvis undtagelse – atter som svage, Ditte overlades til sig selv. Og de politiske konklusioner fra *Pelle Erobreren* afvises frontalt.

”Ved du hvad – I skulde faa fat i Pelle,” sa’e Ditte overbevist. ”Han skulde nok klare den for jer.” Karl lo.

”Ja han taler jo godt nok for sig!”, sa’e han let ironisk, ”men meget Krudt er der ikke i ham længer – saa storartet han skal ha’ været engang. Han er udbrændt, du! Og han vil for resten heller ikke ha’ med det ny at gøre. Han gaar og planter Kaal ude i en Kolonihave paa Bispebjerg, og tror at Verden skal frelses ved Brugsforeninger og Kolonihaver. Hver Mand sit Kaalhovede – er hans Løsen!”¹¹

Modtagelse

Ved fremkomsten af *Ditte Menneskebarn*'s første bind, *En Barndom*, var modtagelsen i den social-

demokratiske, den liberale og den konservative presse enstemmigt positiv og forventningsfuld. Mange anmeldere hæftede sig, foranlediget af Nexøs egne udtalelser herom, ved, at *Ditte Menneskebarn* skulle blive en kvindelig pendant til *Pelle Erobreren*, og så frem til at skulle følge Ditte.

Ved fremkomsten af bind to, *Lillemor*, fastslog litteraturhistorikeren, mag.art. Georg Christensen i *Politiken*, at

Ditte og Lars Peter lever helt i deres egen Verden ud fra deres egne Forudsætninger. Og dog er de mere end blot naturalistiske Studier. Nexø har i deres Væsen gravet ned til dybtliggende Lag af Menneskenaturen, til noget elementært og eviggyldigt. [...] Andersen Nexøs Tro paa Menneskenaturens Grundværdier har forlenet Skildringen af Ditte og Lars Peter med et hemmelighedsfuldt Poesiens Lys.¹²

Gunstige anmeldelser fulgte af de følgende bind i langt størstedelen af pressen. Men ved fremkomsten af fjerde og femte bind delte meningene sig. De nye toner i anmeldelserne var dels af æstetisk art, dels af politisk, idet bogens forfatter i mellemtiden var sprunget ud som kommunist, hvilket ikke var passeret upåagtet hen.

Det indvendtes jævnligt, at Dittes rolle i de senere bind kun er den lidendes, og at værket derfor knækker over på midten. Hertil kunne man sige, at Ditte i de første bind udvikler sin kærlighedsevne i samværet med først bedstemoderen, siden Lars Peter. Denne kærlighedsevne fandt harmonisk udtryk i hendes omsorg for de mindre halvsøskende. Men i de senere bind, hvor hun efter konfirmationen

kommer ud at tjene, bliver denne evne misbrugt og udbyttet af skiftende arbejdsgivere. Netop betoningen af den godhed, hun havde udviklet som barn, giver dybde i tragedien om hendes voksne liv.

Hans Brix var blandt de anmeldere, der var blidest i mælet:

Andersen Nexø har [...] tilvejebragt det Side-stykke til Pelle Erobreren, som det var hans Bestemmelse at skrive. Ved Siden af Monumentet for Arbejderføreren staar nu Kæmpebilledet af Arbejderkvinden. [...] Det er virkelig lykkedes for Nexø, saa haard og knoglet han er af Naturen, at fremstille sin Heltindes Natur som et Væld af Godhed, som en Gavmildhedens og Medlidenhedens Brønd. [...] I tredje og fjerde bind var Nexø paa Vej til at ødelægge Bogen. Stoffet faldt fra hinanden i hans Hænder; men nu har han faaet Magt med det igen. [...] Som bekendt er Andersen Nexø Syndikalist; hans politiske Synsmaader griber imidlertid ikke direkte ind i Handlingen undtagen lige i Slutningen, hvor han lader sig selv optræde i Romanen under Benævnelsen Morten. [...] Forfatteren [stiller] det direkte Spørgsmaal til sine Læsere: "Naaede hun at blødgøre Hjerter?" Svaret maa vel nok blive, at Hjerter, der kan blødgøres af Romanfigurers vemodsfule Endeligt, har en ejendommelig Tilbøjelighed til af sig selv at blive haarde igen en halv Time efter.¹³

Krassere var den højregrundtvigske præst Oscar Geismar. Hans generelle indtryk var,

at Forfatteren til syvende og sidst [...] ikke har villet et Kunstværk, men et Indlæg mod den her-

skende sociale Elendighed, et Forsvarsskrift for de fattige, for den fattige, for Menneskebarnet Ditte. [...] sjælden har en Fader elsket sin Datter højere end Nexø Ditte. Men en sandfærdigere Psykologi havde frembragt en stærkere Virkning. Bogen var ikke, som nu, blevet et Møde mellem Læseren og Nexø, men mellem Ditte og Læseren.¹⁴

Hård var også "P. A.", det vil sige Peter Andersen, redaktør af *Sydfyns Social-Demokrat*, om end af andre, politiske grunde. Der høres et ekko af *Vestjyllands Social-Demokrat's* anmeldelse af *Soldage*, hvor Nexø var blevet kritiseret for ukendskab til den moderne arbejder og den moderne arbejderbevægelse:

I Skildringen af Arbejdernes sociale Forhold befinder Forfatteren sig bestandig i den Periode, som huskes fra "Pelle Erobreren". Han kender vel nok de nyere politiske Rørelser, men de omfattende Virkemidler, der har til Opgave at hjælpe Arbejderne gennem Arbejdsløshedsperioder, nævnes ikke. Derfor giver sidste Del af Ditte ikke noget virkeligt Billede af Nutiden, den stiller de københavnske Arbejdere paa et Pjalteproletar-Standpunkt, som kun hører hjemme i Forfatterens Fantasi, men som de i Virkeligheden har arbejdet sig ud af.¹⁵

Andersen mente i øvrigt, at *Ditte Menneskebarn* lignede *Pelle Erobreren* deri, at "den sidste Del ikke paa langt nær staar Maal med de første Dele."

Politiken's anmeldelse af *Mod Stjærnerne* var lagt i hænderne på den senere konservative kritiker Henning Kehler, som i en dobbeltkronik anmeldte hele værket grundigt. Kehler fandt, at romanen var vel-

lykket som almen menneskeskildring, og han anerkendte også ”Nexøs Hjerteevne til at være hos Fattigfolk som Deltager i deres med Verdens Øjne set ringe og dog altid eksistentielle Bekymringer”.¹⁶ Og skønt han har indvendinger mod flere af værkets scener, så kan ”det typiske i Dittes Skikkelse [...] ikke udslettes”.¹⁷

Kehlers alvorligste indvending var rettet mod Nexøs ”Teologi”, ”Moral” og de ”uforarbejdede Læresætninger”, der ”flyder om som fæle ufordøjelige Boller paa Fortællingens klare Suppe”.¹⁸

Nexøs Livssyn er i Bund og Grund irreligiøst, for det religiøse findes ikke uden for Livets levende Strøm. Det er blot teologisk: han ser paa Verden og Tilværelsen gennem dogmatiske Briller. [...] Nexøs ofte gribende Fremstilling har som Perspektiv kun den bolsjeviske Marxismes stenede Sandørken, med Tusindsaarsrigets Fata Morgana som eneste Trøst. [...] For den sande Moral i Nexøs store Værker maa vi derfor søge tilbage til *Kunsten*. De er jo ikke blot bebyrdede med en Lære. En Digter har ogsaa skænket dem Liv. [...] Samfundsomstyrteren Nexø styrker ved sin Digtning den gode og sunde Folkeopdragelse. Der er ogsaa en Moral i dette og ikke den daarligste, der kan uddrages af Nexøs Værker.¹⁹

Kehler var tydeligt utilpas ved værkets religiøse toner, som han fandt falske. Og når han som værkets perspektiv kun ser ’den bolsjeviske marxismes stenørken’, så anmelder han ikke bogen, hvori Rusland ikke er nævnt med et ord, men dens forfatter. Det har sin baggrund i, at Kehler selv havde stærke meninger om Den Russiske Revolution. Som atta-

ché ved det danske gesandtskab i Petrograd havde han personligt oplevet Oktoberrevolutionen i 1917, og han havde – skønt Danmark afbrød de diplomatiske forbindelser med Rusland i december 1918 – haft flere diplomatiske opgaver rundt om i Rusland i de følgende to år.

Tendensen til at anmelde Nexø i stedet for hans bøger nåede et højdepunkt, da forfatteren og journalisten Søren Vasegaard efter udgivelsen af *Mod Stjernerne* ligeud hævdede, at kommunistiske digteres værker ”naturligt” burde vurderes med en anden alen end andre digteres. Vasegaard var ganske vist ikke blind for værkets kunstneriske kvaliteter – men det var ikke

Hovedsagen, bl. a. fordi Forfatteren selv aabenbart tilsigter noget andet med sin Bog end blot at berede Læseren en æstetisk Nydelse. Den Stilling, han har taget til Sovjetunionen, har naturligt medført, at man tvinges til at anlægge Maalestokken paa en anden Maade over for hans Bøger end paa andre Forfatteres, der har en mindre tydelig politisk og social Tendens.²⁰

Det revolutionære moderskab

I sin lange artikel ”Almueradikalismen og det revolutionære moderskab. En analyse af Martin Andersen Nexøs Ditte Menneskebarn” fra 1977 brød litteraturhistorikeren Anker Gemzøe nyt land. Artiklen giver en udførlig redegørelse for den politiske, historiske og biografiske baggrund for *Ditte Menneskebarn*. Gemzøe betragter romanen som et revolutionært opgør med Anden Internationale og som et selvpørgør med de positioner, Nexø selv indtog i den førkrigsoptimistiske dannelsesroman *Pelle Erobreren*.

Førsteudgaven af *Ditte Menneskebarn* fra 1917.

I det centrale kapitel III, afsnittet ”Det biologiske moderskab”, betragter Gemzoe *Ditte Menneskebarn*’s fremstilling af de betingelser, samfundet giver moderskabet, barnet og familien, som værkets hårdeste og dybeste sociale anklage. Ditte selv er fra begyndelsen paria alene derved, at hun er ’uægte’. Uden for ægteskab er frugtbarhed – som netop er karakteristisk for slægten ’Mand’ (almuen, proletariatet) – en forbandelse. Og inden for ægteskabet er sterilitet en tilsvarende forbandelse. Marens, Dittes mormors hævn over Sandgaardssønnen – Dittes biologiske far – retter sig derfor symbolsk mod hans kones forplantningsevne. Og inde i byen drives fosterfordrivelse og barnemord som en forretning.

Fosterfordrivelses- og barnedrabstemaet i *Ditte Menneskebarn* svarer til kastrationstemaet i *Pelle Erobreren*. I begge tilfælde er det en samfundsbestemt sterilisering af den frugtbare natur, set fra henholdsvis mandens og kvindens synsvinkel. [...] Imidlertid har] Goldhedstemaet [...] en ganske anden vægt i *Ditte Menneskebarn*, men det har også en meget videre betydning. [...] i fødslen og barnet manifesterer de undertrykte symbolsk deres revolutionære potentiel.

På baggrund af den diskrete parallelisering af fødsel og revolutionær samfundsfornyelse antager temaet sine egentlige dimensioner: det er intet mindre end *det store herodiske foster- og barnedrab* der går for sig i *Ditte Menneskebarn*. [...] Set i denne sammenhæng griber konfrontationen mellem de revolutionære muligheder og den senile kapitalismes rasende destruktivitet på én gang ind over et biologisk felt og et meget åndeligt felt. Truslen mod det biologiske moderskab er samtidig en trussel mod den nye verdenstanke. Men hermed kommer der nyt perspektiv i det religiøse tema, som går gennem romanen. [...] Svarer kapitalismen til en mange gange forværret Herodes, er Ditte da ikke sin tids jomfru Maria? Bag bogens ironiske behandling af mulighederne for mirakuløse og ubesmittede undfangelser er en sådan identifikation faktisk ret indlysende. Nexø foretager den også selv [...]:

”Hun er de manges – og undertryktes Moder, og derfor Menneskehedens Moder. Dens *Mater Dolorosa*.”²¹

Nexøs opfattelse af modsætningen mellem natur og kultur og dermed hans opfattelse af forholdet mel-

lem kvinde og mand er bredt repræsenteret i 1800-tallets Europa. Gemzø fremdrager Nietzsche og Nietzsche-eleven Oswald Spengler som repræsentanter for den opfattelse af kønnenes væsen, Nexø advokerer litterært. Han kunne også have peget på den af Nexø beundrede Grundtvig. Han var ganske vist Nietzsches og Spenglers modsætning i religiøs og folkelig henseende, men havde samme syn på kønnene som så mange andre af 1800-tallets antirationalister.

Ditte Menneskebarn søger at vise, hvorledes kulturen – d.v.s. forstanden og kapitalismen – hensynsløst destruerer naturen – d.v.s. hjertet, moderskabet, barnet, almuen og småproduktionen [...]. Det er en hårdtslående kendsgerning at dette forsøg på at give et samlet udtryk for et revolutionært socialistisk tilværelsessyn alligevel med søvngængeragtig sikkerhed bevæger sig ud i de samme udtrådte fodspor som Spengler: Urkvinden, bondekvinde er moder. [...] Manden *begriber* det tilbagevne. Manden er – eller bør blive – *bevidstbed*, kvinden er *varen*.²²

I modsætning til *Pelle Erobreren* er *Ditte Menneskebarn* ingen udviklings- eller dannelsesroman, men

en modsætningsroman, hvor den eneste form for 'udvikling' består i en stadigt større ophobning af uretfærdigheder og undertrykkelse, en stadigt mere eksplosiv skærpelse af modsætningen (men ikke en ændring af dens art) [...].²³

Deraf også forskellen på fortællerens status i de to værker: I dannelsesromanen om Pelle formidler en alvidende fortæller et historisk overblik og tolker udviklingsperspektiverne. I 'modsætningsroma-

nen' om Ditte er fortælleren ikke på samme måde nødvendig, men lader overgrebene tale for sig selv.

Bortset fra begyndelsens og slutningens kosmiske vision manifesterer han sig overvejende som selvstændig instans: ved den omfattende, æstetisk vellykkede brug af parodiske, sort humoristiske referater af den offentlige mening, den sviende blotlægning af den offentlige mening over for den private sandhed.²⁴

Tilbage til fremtiden

Nexø var i den revolutionære bevægelse ikke alene om at søge politiske løsninger i et tilbagegreb til førkapitalistiske og matriarkalske livsformer. Han var heller ikke alene om at knytte sine forhåbninger til samfundets restgrupper og udsudte snarere end til den arbejderklasse, som marxismen satte sin lid til. At revolutionen kom først i det industrielle Rusland, var derfor heller ikke påfaldende for Nexø, som det var det for mange marxister. *Ditte Menneskebarn* er på mange måder et tidstypisk udtryk for en bestemt venstreradikal international strømning i opgøret med Anden Internationale. I Rusland havde Maksim Gorkij og den senere folkekommissær for undervisning med videre A.V. Lunatjarskij før Oktoberrevolutionen tilhørt en gruppe, der gennem 'Gudsopbygning' ville gå ind på almuens religiøse forestillingsverden og dreje den i revolutionær retning – og samtidig tilføre marxismen de menneskelige værdier i religionen. Gemzø konkluderer:

Det er en revolutionær bog. Men på moralistisk og idealistisk grundlag. Endnu mere problematisk: de revolutionære hensigter udtrykker sig gennem en borgerlig myteform, der reducerer

kvinden til udviklingsløs natur og fastholder de skinalternativer der grupperer sig fra ”det kloge hoved” over for ”det kolde hjerte” til ”mennesket” over for ”industri” og ”kultur”.²⁵

Syv år efter denne analyse tilføjede Gemzøe, at *Ditte Menneskebarn* trods alle forbehold ”alligevel er de revolutionære brydningsårs smukkeste litterære udtryk.”²⁶

Jytte Abildgaards søster

I årene 1912-1916, før og under 1. Verdenskrig, udgav Henrik Pontoppidan *De Dødes Rige. En Fortælling-Kres*. Romanen udkom i fem særskilte bind, og Pontoppidan sendte dem til Nexø, efterhånden som de udkom. Romanen er en undergangsvision, en illusionsløs afklædning af det frisindede borgerskab i årene efter Systemskiftet 1901. Den viser, hvordan denne klasse svigtede sine egne idealer og forvandlede sig til en pengegrisk udbytterkaste. Centralt står Jytte Abildgaard-skikkelsen; hun vil på den ene side ikke deltage i hykleriet, men hun bliver på den anden side grebet af livsangst og bukker under. Hun er både heltinden og offeret for et råt samfund. *De Dødes Rige*, ”denne bitre Ekstrakt af en bitter Tid”,²⁷ som Nexø over for Pontoppidan betegnede romanen, er et stærkt pessimistisk værk. I sine takkebreve til Pontoppidan kredser Nexø fra begyndelsen om Jytte Abildgaard-skikkelsen, her i et brev om værkets første bind, *Torben og Jytte*:

[...] i Jyttes Vægelsind har De jo grebet om det dybest menneskelige: Vor Ævne til at leve Livet under en stærk Erkendelse af os selv. Vægelsindet har jo været skildret før – som et Kuriosum; jeg har aldrig før set det belyst fra Afgrunden i os. Maaske vil Livet leves med lukkede Øjne; den Dag man

aabner dem helt, maa der ryddes op – og saa finder man sig selv paa bar Bund igen – som Jytte.²⁸

I takkebrevet for romanens andet bind, *Storebolt*, hedder det:

Jytte, der var saa vidunderligt foruroligende i første Bind, afslører sig i dette nærmest som gold. Jeg er spændt paa, hvordan De vil føre hende over det døde Punkt?²⁹

Men det gør Pontoppidan netop ikke. Han lader hende bukke under.

Også Ditte bukker under, dog slet ikke på grund af livsangst, derimod alene på grund af et råt samfunds nådesløse udbytning af hende. Således angreb Pontoppidan og Nexø samfundet omkring 1. Verdenskrig gennem hver sin kvindeskæbne og fra hver sin ende af klassehierarkiet.

Om *De Dødes Rige* gav stødet til, at Nexø påbegyndte *Ditte Menneskebarn*, på samme måde som *Lykke-Per* gav stødet til *Pelle Erobreren*, er tvivlsomt. Men Nexøs optagethed af Jytte-skikkelsen er indiskutabel. Og hendes og Dittes fælles undergang, som har vidt forskellige sociale årsager, er påfaldende, ligesom de to romaner er beslægtede ved deres mørke syn på samfundet.

Fantines søster

At Nexø satte Victor Hugos *Les Misérables* højt, og at han regnede Hugo blandt ”de store kæmpende ånder”,³⁰ det ved vi. Romanens betydning som inspirationskilde for *Pelle Erobreren* har vi også betragtet. Men den folkelige passionshistorie *Ditte Menneskebarn* rutter i modsætning til den højliterære

dannelsesroman *Pelle Erobreren* ikke med allusioner til andre digterværker. Og dog finder vi også her et tydeligt aftryk fra *Les Misérables*. Om Dittes skolegang hører vi:

Men mod Slutningen af Undervisningen paakom der hende en uforklarlig Angst; Hjærtet gav sig til at sprælle i hende som en fangen Fugl, hun maatte holde sig for Munden for ikke at skringe højt.³¹

Det er en af Nexøs yndlingspassager fra *Les Misérables*, og han alluderer også til den i *Pelle Erobreren*.³² I den første danske oversættelse af *Les Misérables* med titlen *De Ulykkelige*, som Nexø havde læst, hedder det:

Hjertet hjælper paa Legemet og holder det endogsaa undertiden oppe. Det er den eneste Fugl, som bærer sit Bur [...].³³

Blandt de litterære inspirationskilder til *Ditte Menne-skebarn* må Fantimes skæbne i *Les Misérables*' første del anses for vigtig.

Fantime er den unge kvinde, der svigtes fatalt af sin kæreste. Han efterlader hende som ugift og uforsørget mor til pigen Cosette. Fantime ender i kløerne på det forbryderiske ægtepar Thénardier, der tilbyder at 'passe' hendes barn – for en pris. Denne pris viser sig at være den højeste. For at imødekomme parrets stadigt grådigere pengekrav mister Fantime efterhånden alt: sine ejendele, sit hår og sine tænder, som hun må sælge, sin krop, som hun også sælger, og til sidst sit helbred og sit liv. Fantime er ganske som Ditte en offerskikkelse, en 'smertens moder', og som sådan er de søstre. Nexø lader dog udtrykkeligt *ikke* Ditte blive prostitueret.

Også skildringen af det 'uægte' barn Cosettes frygtelige opvækst hos Thénardiens kan have inspireret Nexø, da han skrev sit værk om det 'uægte' barn Ditte.

Don Quijotes søster

Blandt de mange trængende mennesker, små og store, som Ditte påtager sig ansvaret for, er i bind V hendes logerende, den fattigfine, fordrukne småsvindler "Hr. Kramer", også kaldet "Gratulanten". Da han ved en lejlighed bliver syg, opfordrer ejendommens andre kvinder Ditte til at overlade ham til politiet, så han kan komme på Ladegårdens (fattiggårdens) hospital.

Men det kunde Ditte ikke faa sig selv til. Han var hendes Logerende, dermed var Sagen givet [skønt han ikke betalte]. Det kunde godt være han selv var Skyld i sin Tilstand – et rent ud sagt elændigt Liv hade han ført, levet paa Beværtninger og aldrig faaet Mad i ordentlig Tid. Men Ditte var ikke den der spurgte om Skyld – saa fik man vist noget at gøre, skulde man grave Skylden for Elændigheden frem. Han trængte; det var hende tilstrækkeligt.³⁴

Her er der efter alt at dømme tale om en allusion til Cervantes' *Don Quijote*.³⁵ I sin artikel "Cervantes og Don Quijote" skriver Nexø ganske tilsvarende:

Don Quijote [...] tog Lænkerne af Tugthusfangerne og satte dem i Frihed, og da man bebrejdede ham hans Handling svarede han: Mig er det nok, at de lider; jeg spørger ikke, hvad de har forbrudt! – Bagefter stenede Tugthusfangerne ham. Cervantes har naglet ham til Korset, med en Rø-ver paa hver Side.³⁶

Vi har allerede været inde på Nexøs store kærlighed til Cervantes' roman. Og vi har nævnt, at han oversatte niende til tolvte og lidt af trettende kapitel af *Don Quijote* i foråret 1920, i en pause mellem nedskrivningen af *Ditte Menneskebarn*'s tredje og fjerde bind. Som Cervantes ifølge Nexø med sin roman "har villet tegne *Mennesket*",³⁷ så ville Nexø gøre det samme med romanen om menneskebarnet Ditte.

Tilnavnet 'menneskebarn' har imidlertid også en bibelsk reference. Begrebet stammer fra Salmernes Bog 8,5 og Hebræerbrevet 2,6: "Hvad er da et menneske, at du [Gud] husker paa det, et menneskebarn, at du tager dig af det?"

I forlængelse af ordets gammeltestamentlige brug omtalte Jesus ofte sig selv som 'menneskesønnen'. I Det Nye Testamente dækker udtrykket både Kristi højhed (den himmelske kongeværdighed) og fornedrelse (lidelse og død).

Dette *rene menneske* fandt Nexø, som det fremgår af følgende brev, navnlig tre steder:

Ecce homo, se hvilket Menneske [...]. Det er den rene Daare, der engang igen er taget op til Skildring i Deres Værk; og Deres Skildring staar i ingen Henseende tilbage for de andre store Skildringer gennem Tiderne, Kristuslegenderne, Don Quijote, Fyrst Myschkin.³⁸

Brevet er sendt til Knuth Becker med tak for dennes *Uroligt Foraar*. Det er skrevet af Nexø i hans yderste ydmygelse, som retsløs fange i Frederikssunds arresthus juli 1941.

Fyrst Mysjkins søster

Fyrst Myschkin er titlen på den første danske oversættelse af den russiske forfatter Fjodor Dostojevskijs roman *Idioten*. Hovedpersonen Mysjkins fremmeste karakteregenskab er medlidenhed. Han tilgiver umiddelbart alle de mennesker, der håner, bedrager og udnytter ham, og det vil stort set sige romanens øvrige persongalleri. Han har hverken egoisme, personligt begær eller ambition skabt i livet. Han er den gudsbesatte i en ond verden, som han gerne vil, men ikke kan hjælpe, og som han til sidst går til grunde i.

Som sin inspirationskilde til Mysjkin-skikkelsen nævner Dostojevskij i et brev til sin niece Kristus og Don Quijote:

Grundideen er den – at fremstille det fuldkomne skønne menneske. Dette er det vanskeligste af alt i verden. Alle digtere, ikke blot hos os men også alle vesteuropæiske, som har forsøgt sig i fremstillingen af den positivt skønne og ædle skikkelse, har meldt pas. Opgaven er uendelig svær. Det absolut skønne er idealet, men hverken hos os eller i hele det civiliserede Europa har idealet fået en fast skikkelse. I hele verden findes der kun én helt positiv ædel skikkelse, Kristus. Af alle den kristne litteraturs ædle skikkelser synes Don Quijote mig den mest fuldkomne. Men skøn er han kun af den ene grund at han tillige er latterlig. [...] Vi har medfølelse med denne spottede ædelbårne, der ikke selv er sig sit eget værd bevidst, og hos læseren udvikler medfølelsen sig til sympati. Hemmeligheden ved denne humor består just deri at den vækker læserens medfølelse.³⁹

Der er forunderlige paralleller mellem dette Dostojevskij-brev om Kristus- og Don Quijote-skikkelserne som forbilleder for Mysjkin-skikkelsen og det ovenfor citerede Nexø-brev om Kristus-, Don Quijote- og Mysjkin-skikkelserne som verdenslitteraturens vigtigste skildringer af 'den rene dåre'. Bemærkelsesværdigt er også et brev, Nexø skrev dagen efter, at han i november 1921 havde afleveret manuskriptet til *Ditte Menneskebarn's* femte og sidste bind:

Jeg tror selv, at dette afsluttende Bind er lykkedes mig og at det hæver Ditte op i det Plan hvor jeg hele Tiden har tænkt, hun skulde ses – og haabet det vilde lykkes mig at anbringe hende. [...] Jeg har været det sværeste af alt – ubønhørligt sand, skønt der var Fristelse nok til at lyve sig udenom og lade Ditte faa det en Smule godt. Det har været mig en Lidelse indtil Sønderrevethed at skrive denne Bog. [...]

Livet er ondt – i al Fald mod det gode. Nu er det for mig det store Spørgsmaal, om Ditte vil ævne at faa Mennesker til at se mere forstaaende nedad, med mildere Øjne. Ellers har hun – og med hende jeg – lidt forgæves.⁴⁰

"Naaede hun at blødgøre Hjærter?", det er romanens afsluttende spørgsmål til læseren, ligesom det ifølge Dostojevskij var hovedpointen i Cervantes' *Don Quijote* såvel som i hans egen *Idioten*. Alle tre romaners sigte er at fremstille *det gode menneske*, og alle viser de, hvorledes dette gode menneske – som i den kristne passionshistorie – går til grunde i en uforstående omverden.

Her skåner Nexø heller ikke sig selv i skildringen af Dittes ophold som ung pige hos familien Vang. 'Vang' er ligesom Nexø et bornholmsk stednavn, og

Vang-skikkelsen – han er 'proletarforfatter' – må betragtes som et slet skjult selvportræt. Hos ham skulle Ditte forvente kun at møde forståelse, men også her går det galt, da Vang indleder et forhold til hende, så hun må rejse.

Ditte Menneskebarn er, som nævnt, i modsætning til *Pelle Erobreren* skrevet uden forudgående lagt disposition, men ikke uden vision.

På det ydre, politiske plan var det Nexøs hensigt, at *Ditte Menneskebarn* skulle rette en ubønhørlig anklage mod et samfund, der overser og ødelægger sine rigeste menneskelige ressourcer. På det kunstneriske plan er det imidlertid romanens styrke, at den i modsætning til *Pelle Erobreren* ikke anviser konkrete veje ud af miseren. Og hvor mærkeligt det end kan forekomme en moderne sekulariseret bevidsthed, er det snarere romanens konklusion, at Dittes godhed og medlidenhed ikke er af denne verden. Derfor skal hun – med "gale Ancher's ord – føre proces i himlen for de fattige. Nexø trækker her på sine ældste og bitreste religiøse erfaringer og går bag om den glade grundtvigianisme tilbage til pietismen.

At verden kunne være anderledes, det er forfatteren Nexøs personlige håb og politiske mening, sådan som det også i romanens slutning er angivet af Mortens – Nexøs alter ego – ord om, at "Guds Hjerte er dér, hvor Brødet rækkes den fattige."⁴¹ Det er også angivet i valget af komplementære sange ved 'den lille kulpillers' begravelse: Christian Richardts salme ("Effata!") og U.P. Overbyes socialistmarch ("Snart dages det, Brødre"). Hvad romanen – i lighed med *Don Quijote* og *Idioten* – viser med skånselsløs konsekvens, er at medfølelsen og godheden lider nederlag i den prosaiske hverdag.

Romanfigurerne Ditte og Mysjkin har – trods alle forskelle i social status – mange ligheder: omsorgsfuldhed, mangel på selvfølelse, ingen tanke på egen fordel.

Men Mysjkin er i modsætning til Ditte højtbegavet. Og så er han mand. Som sådan træffer han sine valg, og som sådan påtager han sig også ansvaret for de ulykkelige konsekvenser for ham selv og for andre, som valgene har, skønt de altid træffes i den mest uselviske hensigt. I sidste ende er det Dostojevskijs pointe, at også den uskyldige er skyldig.

Med sine bitre barndomserfaringer fra Luthersk Missions pietisme har Nexø ikke delt Dostojevskijs syndsbevidsthed. Og med valget af en værge-løs og naiv pige som hovedperson har Nexø frikendt Ditte fra en tilsvarende medskyld i ulykkerne som Mysjkins. Hun bliver derfor en ren offerskikkelse.

I Nexøs evne til at skildre det mest almenmenneskelige, som for ham er godhed, og til at skildre godhedens vanskelige vilkår ligger vel svaret på, hvorfor romanen endnu kan fascinere sine læsere.

Ditte erobrer læserne

Ved udgivelsen af *Ditte Menneskebarn*'s første bind i november 1917 havde Nexø status som verdensberømt forfatter. Det havde været stort, da *Pelle Erobreren* i sin tid var udkommet som 'folkeudgave' i hele 2.500 eksemplarer. Men med *Ditte* kunne hans nye forlag, Aschehoug & Co, stile højere.

Første oplag var ganske vist nominelt kun på 1.000 eksemplarer, men andet og tredje tusinde fulgte straks efter, fjerde tusinde i december 1917, femte

og sjette tusinde i juni og november 1919 og syvende og ottende tusinde i juni 1921.

På baggrund af første binds markante salgssucces udkom andet bind, *Lillemor*, marts 1919 i et første oplag på 3.000, fjerde tusinde samme måned og sjette tusinde i august 1920.

Bind tre, fire og fem udsendtes i tilsvarende store oplag.

Den første samlede udgave, "Jubilæumsudgaven" i anledning af Nexøs 25-års jubilæum som forfatter, udkom i to bind september 1923 i et oplag på 5.000.

I 1937-1938 udgav Heinrich Matthiasens Kunstforlaget Danmark *Ditte* i et samlet oplag på 10.000 eksemplarer. Det var en mere beskeden satsning, end da forlaget i sin tid havde udgivet *Pelle* i et oplag på 70.000, og Matthiasen havde endda mindre held med sig denne gang; udgaven blev ikke nogen kommerciel succes. De ordinære forlagsudgaver solgte derimod støt.

Det er bemærkelsesværdigt, at *Ditte Menneskebarn*, som var blevet til under indtryk af 1. Verdenskrigs værdisammenbrud, fik en markant renæssance lige efter 2. Verdenskrigs ophør: Gyldendal, som Nexø da var vendt tilbage til, udgav mellem 1945 og 1950 værket i fem oplag, hvert på 5.000 eller 10.000 eksemplarer.

I alt skønnes det, at *Ditte Menneskebarn* i Nexøs levetid – foruden en udgave i blindeskrift (braille-skrift) 1939 – udkom på dansk i 58.000 eksemplarer, altså cirka halvdelen af de oplagstal, *Pelle*

Erobreren opnåede. Føljetonudgaverne vender vi tilbage til.

Ditte rejser ud

Ditte Menneskebarn's rejse ud i verden gik ligesom *Pelle*'s over det tyske socialdemokratis centralorgan *Vorwärts*. Bladet begyndte at bringe *Stine Menschenkind*, som *Ditte* i første omgang kom til at hedde på tysk, som føljeton allerede fra 1919, det vil sige endnu før de sidste bind var skrevet. I samme periode gik den i *Chemnitzer Volksstimme*, den ældste socialdemokratiske provinsavis i Tyskland. Romanen løb desuden i mindst otte andre tysksprogede blade 1924-1928 foruden to svenske og et norsk dagblad.

Også i Tyskland fik *Ditte Menneskebarn* en markant renæssance efter 2. Verdenskrig. I 1948 udgav Dietz Verlag i Østberlin den i første omgang i 20.000 eksemplarer og i 1950-1960 i tilsammen 416.000 eksemplarer fordelt på atten oplag. Dertil kommer en forkortet børnebogsudgave samt udgaver på schweiziske og østrigske forlag.

Som bog foreligger *Ditte Menneskebarn* i dag på 24 europæiske og asiatiske sprog med vietnamesisk som det foreløbig nyeste. Det er lidt flere oversættelser, end *Pelle Erobreren* foreløbig har opnået. Men begge værker må siges at have indskrevet sig grundigt i det 20. århundredes verdenslitteratur.

Ditte er desuden i bogstavelig forstand rejst ud mellem stjernerne. I 1979 blev en asteroide, opdaget af den russiske astronom Nikolaj Stepanovitsj Tsjernykh, opkaldt efter hende: 3535 Ditte.

Danske føljetonudgaver

Men hvad blev der af de danske føljetonudgaver?

Nexø var fra november eller december 1918 ikke længere partifælle Nexø og blev i 1919 organiseret kommunist. Dermed var den danske socialdemokratiske partipresse lukket for ham. Først nogle år senere, da han boede i Tyskland og var blevet partiløs, blev han taget til nåde.

Fra september 1924 til september 1925 gik *Ditte Menneskebarn* som føljeton i *Social-Demokraten* og en række af partiets provinsaviser. Og fra september 1927 bragte *Social-Demokraten* den igen.

K.K. Nicolaisens biografi

Den aalborgensiske dansklærer, foredragsholder og litteraturanmelder, senere hospitalsforstander Karl Kristian Nicolaisen havde stået i forbindelse med Nexø siden 1911, hvor han på vegne af foredragsforeningen Aalborg litterære Aftener indgik aftale om en oplæsningsaften. Nicolaisen var en drivkraft i Aalborgs kulturliv og havde tidligere udgivet små 'biografier og karakteristikker' over Jeppe Aakjær, Johannes V. Jensen og Johan Skjoldborg. Bekendtskabet mellem Nexø og Nicolaisen udviklede sig gennem årene til venskab; og da Nicolaisen nu samlede stof til en lignende bog om Nexø, var denne ham behjælpelig med fremskaffelse af materiale.

Nicolaisens *Martin Andersen Nexø. En litterær Skitse* fra 1919 er den ældst foreliggende monografi om Nexø. Den udkom på Aschehoug et halvt år efter digterens 50-års fødselsdag. Bogen gav "sig ingenlunde ud for at være nogen udtømmende Karakteristik" af forfatterskabet, men havde "kun til Hensigt hos Læseren at vække Lyst til at stifte nærmere Bekendtskab med den omhandlede Forfatter."⁴²

Nicolaisen lille bog på 86 sider med mange illustrationer var et fint og redeligt arbejde, der foruden oplysninger fra og interviews med Nexø byggede på Nicolaisens gode kendskab til forfatterskabet.

Bogen udkom i tysk oversættelse 1923, og den fik betydning for Nexøreceptionen i det tyske sprogområde, hvor han havde sine fleste læsere.⁴³ Selv var Nexø ”udelt glad”⁴⁴ for den, og han havde da heller ikke grund til andet.

Officiel påskønnelse

Efter Nexøs bekendelse til kommunismen nedkaldte han i resten af sit liv jævnligt politiske storme over sig, mest i Danmark. Men hans almindelige ry som kunstner voksede støt både ude og hjemme.

I 1921 skrev præsidenten for den netop dannede P.E N.-Club i London, den engelske forfatter John Galsworthy, til Nexø og spurgte, om han ville indtræde i klubben som æresmedlem. I 1923 valgtes Nexø desuden til formand for klubbens danske afdeling.

I 1922 blev et oliemaleri, som August Tørsleff havde malet af Nexø i 1913, ophængt på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. (Se gengivelsen side 212)

I 1923 tilkendte det traditionsrige Selskabet for de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse Nexø 1.000 kroner for *Ditte Menneskebarn*.

